

Здравко Јовановић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд

Via Media и реформација на „католичанским принципима“

Сажетак: У овом тексту анализираћемо намеру ране англиканске теологије да, и поред своје органске укључености у европски покрет реформације, постепено дистанцира себе од искључивог протестантског става према Римској цркви и да се, као аутентична „национална“ Црква са легитимним правом на самореформисање, позиционира негде између римокатолицизма и радикалних струја протестантизма, тј. да изабере „умерену“ еклисиолошку позицију или тзв. „средњи пут“ (*via media*). У тексту се такође разматра концепт *foundation of Christianity* Ричарда Хукера (који је конструисан у контексту апологије англиканског еклисиолошког становишта), упоређује се са старијим Лутеровим концептом *notae ecclesiae*, и вреднује се његов теолошки капацитет и потенцијал за објашњење и превазилажење феномена схизме и губитка евхаристијског јединства у кришћанском свету.

Кључне речи: англиканизам, реформација, римокатолицизам, национална Црква, Ричард Хукер, „видљива“ и „невидљива“ Црква, *notae ecclesiae*, mainstream протестантизам, *restitutio*, *via media*, *foundation of Christianity*, конфесионална теологија, схизма, евхаристијско јединство

Несумњиво је да англиканизам као историјски феномен суштински припада великом европском покрету реформације. Саморазумљиво је стога да је његов теоретски и литургијски развој био првенствено под великим утицајем протестантизма и да је он углавном био заснован на фундаменталним теолошким претпоставкама лутеранских и калвинистичких теологија. Ово се потврђује чак и једним летимичним прегледом основних идеја англиканских реформатора које су, између осталог, укључивале одбацивање папског примата, учење о довољности Светог писма за спасење (*the sufficiency of Scriptures for salvation*), учење о оправдању вером, одбацивање учења о пургаторијуму и значаја заступничких молитава светих итд. Међутим, и поред очигледне иницијалне повезаности са пројектом и духом реформације англиканска теологија, која је развијана у најзначајнијим документима Цркве Енглеске и у делима њених најрепрезентативнијих писаца, открива да је англиканизам заправо желео да себе позиционира, у донекле умеренијој еклисиолошкој сфери, негде између римокатолицизма и ради-

калних струја протестантизма.¹ Црква Енглеске, по једногласној оцени англиканске мисли, јесте реформисана али је истовремено и католичанска.²

Оваква позиција произашла је, у великој мери, из једног карактеристичног англиканског теолошког разумевања начина постојања Цркве у историји и њеном оваплоћењу у конкретним географским координатама. Наиме, одвајкада присутан став о посебности и сасвим специфичном идентитету Енглеске (који је био заснован добрим делом на чињеници географске одвојености Британских острва од континенталног дела Европе) задобио је у англиканизму и своју теолошку артикулацију у перманентном инсистирању на важности појма тзв. *националне Цркве* као незаобилазне еклесиолошке категорије. У историјској ситуацији када је пројекат реформације у Европи био већ поприлично поодмакао енглеско размишљање о конотацијама појма националне Цркве манифестовано је једном карактеристичном рефлексом. Наиме, у контексту постојећих превирања и прогресивног губитка јединства унутар хришћанског Запада након реформације, изведен је један специфичан закључак који је требало да функционише као апологија или макар као рационално објашњење новонастале ситуације. Овај закључак би се, отприлике, могао свести на следеће – на свом историјском путу, свака помесна или национална Црква, као један део једне, свете, саборне и апостолске Цркве, има апсолутно и неотуђиво право да саму себе реформише уколико просуди да је, у контексту њених специфичних историјских околности, нешто такво неопходно, али свакако под условом да у процесу спровођења реформи она остаје верна извесним темељним и непромењивим „католичанским“ принципима вере. Имајући дакле у виду чињеницу да су све помесне и националне Цркве неизоставно, макар једним делом, обележене сопственим карактеристичним традицијама, историјама и културама оне би, свакако, аналогно англиканском разумевању, требало да имају слободу да аутономно уобличавају свој живот првенствено следујући Светом писму, али, нужно, и сагласно контексту сопственог окружења, сопствене уникатности и сагласно императивима сопствене историјске ситуације. Концепт националне Цркве подразумева је дакле да се саборна, васељенска (*Universal*) Црква пројављује никако другачије доли посредством својих конкретних препознатљивих локалних манифестација. Оно што је свакако веома значајно, ако не и пресудно, за англиканску еклесиологију јесте схватање да националне Цркве, као легитимни делови једне саборне Цркве, остају непромењене и очувавају своју пуноћу и свој идентитет чак и у ситуацијама евентуално спроведених реформаторских интервенција, то јест

¹ Опширније у: W. P. Haugaard, "From the Reformation to the Eighteenth Century", у: S. Sykes и др. (прир.), *The Study of Anglicanism*, SPCK/Fortress Press, London 2004, 3-30 и К. Σκουτέρης, *Τα 39 Αρθρα της Αγγλικής Εκκλησίας: Υπό το φως της Ορθοδόξου Συμβολικής Παραδόσεως*, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήναι 1982, 190.

² K. Mason, *Anglicanism – A Canterbury Essay*, SLG Press, Oxford 1990, 14-18.

упркос чињеници да екстерни облици њеног изражавања могу, услед спроведених реформи, остављати сасвим другачији утисак и то захваљујући својој верности извесним „католичанским“ принципима, тј. извесним фундаменталним елементима откривења Божијег у Христу.

Непромењеност, тј. очуваност аутентичног, изворног еклисијалног идентитета Цркве Енглеске била је стога једна од основних теза англиканске теологије, још од самих почетака Англиканске реформације. Ова теза се, између осталог, постојано оправдавала наглашавањем древности *ecclesia Anglicana*-e³ као и посредством теолошке аргументације, тј. указивањем на чињеницу да англиканизам неодступно признаје и баштини старе и предањске елементе из живота Цркве – канон Светог писма, историјске симболе вере, такозване Господње сакраменте крштења и евхаристије, ауторитет васељенских сабора и чак јерархијску структуру Цркве са епископатом на челу.⁴ Емфатично је наглашавано да је темељ на коме се заснивало прихватање и очување свих ових елемената у англиканизму био управо ауторитет древне, неподељене Цркве и њено незаблудиво указивање на неопходност постојања конкретних фундаменталних „католичанских“ чинилаца за конституисање аутентичног хришћанског живљења. У складу са оваквом својом перспективом англиканци су инсистирали на ставу да они заправо нису никада имали за циљ установљење некаквог засебног или нарочитог „англиканског“ учења о Цркви. Суштина англиканског становишта и у времену након енглеске реформације била је дакле исповедање вере у једну, свету, саборну и апостолску Цркву управо у онаквом истом облику у каквом је та вера постојала и у древној, нераздељеној Цркви првих векова хришћанске историје.

Англиканска еклисиологија дакле, саглашавајући се за закључцима великих теолога реформације, није, по сопственом убеђењу, имала за циљ стварање некакве „нове“ еклисиолошке стварности већ је једноставно инсистирала на потреби дисконтинуитета са неаутентичним, апсолутистичким или пирамидалним устројством Цркве који се, у периоду Средњег века, уобличио у римокатолицизму и довео до неприхватљиве дисторзије древног, непатвореног апостолског хришћанства првих векова. Англиканци су стога круцијално важним сматрали одбијање прихватања пап-

³ Црква у Британији је нпр. имала своје представнике већ на сабору у Арлу 314. године. Такође, Келтска црква је цветала много пре доласка светог Августина Кентербериског (597). Англиканци следствено категорично одбијају да прихвате оцену да њихова Црква произлази из реформације. Уп. F. W. Puller, *The Continuity of the Church of England*, Longmans, Green & Co., London 1913, 20-92; S. J. Barnett, „Where Was Your Church before Luther? Claims for the Antiquity of Protestantism Examined“, у: *Church History* 68/1 (1999), 14-41; P. Avis, „The Distinctiveness of Anglicanism“, у: C. Podmore (прир.), *Community – Unity – Communion: Essays in Honour of Mary Tanner*, Church House Publishing, London 1998, 141-155.

⁴ Уп. P. Carter, „Clerical Polemic in Defence of Ministers' Maintenance During the English Reformation“, у: *The Journal of Ecclesiastical History* 49/2 (1998), 236-256.

ског примата и потчињавања ауторитету епископа Рима као суштински значајног и неизоставног елемента за очување католичности националне, Енглеске цркве. Англиканска критика је стога континуирано усмеравана првенствено против перципиране непоправљиве тенденције римокатолицизма ка аутархији и апсолутизму, ка гушењу теолошких слобода, ка опскурантизму и прилепљивању за јуридикчки модел управљања Црквом.

Уобличавање англиканске позиције

Темељне еклисиолошке претпоставке најраније англиканске теологије 16. века уобличиле су се, као што је напоменуто, сагласно основним смерницама које је утемељила и пратила континентална теологија реформације. Ово значи да су најважније и најкарактеристичније протестантске идеје биле стандардно присутне и биле доминантне по значају у делима раних енглеских реформатора. Ово пре свега стоји када је реч о учењу о централном значају проповеди Речи Божије за живот Цркве, а такође и учење о *iustitia fidei*, учење о *notae ecclesiae* итд.⁵

Међутим, свој препознатљиви „англикански“ израз учење о Цркви (које нас у овом тексту превасходно интересује) задобило је посредством богословске синтезе која је остварена у делима највећег теолога Енглеске реформације – Ричарда Хукера (Richard Hooker, 1554-1600). Оно што карактерише еклисиологију овог утемељивача англиканске теологије јесте, пре свега, својеврсно дистанцирање од позиција континенталног протестантизма, које је артикулисано првенствено у контексту уобличавања и наглашавања два богословска става. 1) Први став је подразумевао Хукерово категорично позиционирање аутентичног хришћанског живљења у оквирима историјске заједнице Цркве. Црква се, дакле, јасно препознаје и одређује као *видљива* заједница верујућих, пројављена у свом конкретном историјско-географском контексту.⁶ Наиме, насупрот снажном супротстављању

⁵ Џон Хупер (John Hooper, 1495?-1555) тако нпр. каже: “These two marks, the true preaching of God’s word and right use of the sacraments, declare what and where the true Church is...”; у: *Early writings of John Hooper*, vol. 2, S. Carr (прир.), (Parker Society edition of the works of the English Reformers [даље PS]), Cambridge University Press, Cambridge 1843, 87, а Николас Ридли (Nicholas Ridley, 1500–1555): “The marks whereby this Church is known unto me in this dark world and in the midst of this crooked and froward generation are these – the sincere preaching of God’s word; the due administration of the sacraments; charity; and faithful observing of ecclesiastical discipline according to the word of God”; у: *The Works of Nicholas Ridley*, Н. Christmas (прир.), (PS), Cambridge University Press, Cambridge 1841, 122-123.

⁶ Уп. P. D. L. Avis, *Church in the Theology of the Reformers*, Wipf and Stock Publishers, Eugene 2002, 64 (даље: P. Avis, *Church*) Учењем о „видљивој“ и „невидљивој“ Цркви, које се развило рано у протестантској еклисиологији, инсистирало се на идеји да чињеница формалног припадања одређеној „видљивој“ историјској заједници хришћана (а ово се односило првенствено на Римокатоличку цркву) не представља реалност која има одлучујући сотириолошки значај. Ово учење наглашавало је приоритет тзв. „невидљиве“ Цркве која предста-

две еклисиолошке реалности у делима континенталних реформатора, тј. „видљиве“ и „невидљиве“ Цркве, који су пренаглашавали приоритет ове друге, карактеристичан допринос англиканске теологије био је свакако континуирано наглашавање значаја „видљиве“ Цркве као од Бога утемељене *историјске* заједнице којој припадају многе разнородне гране хришћанства.⁷ У извесној мери овакво становиште је било у сагласју са тенденцијама тзв. друге генерације теолога реформације који су тежили ка наглашавању извесних „формалних“ и „институционалних“ елемената у еклисиологији. Наиме, с обзиром на зачуђујуће брзу појаву озбиљних сукоба у протестантском свету који су често за последицу имали поделе и настанак многобројних и различитих секти, теолози друге генерације реформатора су све емфатичније наглашавали значај дисциплине, послушности и поретка унутар конкретне „видљиве“ заједнице хришћана. Ове тенденције међутим нису никада биле опредељене у једној реално и квалитативно другачијој еклисиологији и структурално-јерархијској униформности у поређењу са првом генерацијом реформатора. Појам киригме Речи Божије остао је и за другу генерацију реформатора неприкосновена и ултимативна основа Цркве, са несумњиво већим значајем у поређењу са осталим елементима, пре свега у поређењу са Светим тајнама. 2) Са друге стране, Хукерова теологија дефинитивно напушта антиримску исључивост у сфери еклисиологије која је карактерисала континентални протестантизам. Ова искључивост која је происходила првенствено из учења о тзв. „истинитој Цркви“ (учења које је у протестантској еклисиологији уобличено у контексту промишљања и вредновања Римске цркве која се, по правилу, препознавала као „лажна Црква“ која само формално поседује сва неопходна знамења и обележја „истините Цркве“, али заправо својом праксом и својим учењем открива једну сасвим другачију истину о себи), уступила је своје место једном отворенијем и прагматичнијем англиканском еклисиолошком становишту.

Ново и отвореније англиканско становиште појавило се дакле као резултат анализе оне исте већ поменуте теме која је одувек имала средишњи значај и за целокупно реформаторско саморазумевање и за генерално провања есхатолошку реалност у којој спасење налазе припадници различитих конфесионалних тела аналогно првенствено степену своје етичке беспрекорности.

⁷ Према Хукеровом мишљењу постоји разлика између две стварности, између „мистичне Цркве“ (он намерно избегава израз „невидљива Црква“ који је био уобичајен у протестантској терминологији. Придев „мистична“ не поистовећује се са придевом „невидљива“, већ просто подразумева извесно *превазилажење* „видљиве Цркве“) и „видљиве Цркве“. Али, такође, разлика постоји и на нивоу „видљиве Цркве“ између „здраве видљиве Цркве“ (*sound visible Church*) и „искварене видљиве Цркве“ (*corrupted visible Church*). Уп. R. Hooker, “Of the Laws of Ecclesiastical Polity,” III, 1. 9 у: J. Keble (прип.), *The Works of Richard Hooker* [даље: Hooker, *Works*] Vol. 1, (6 изд.), Oxford University Press, Oxford 1861, 343 [даље: R. Hooker, *Ecclesiastical Polity*]. Такође види: P. Avis, *Anglicanism and the Christian Church*, T & T Clark/Continuum, Edinburgh/New York 2002, 34-35; D. Eppley, *Defending Royal Supremacy and Discerning God's Will in Tudor England*, Ashgate, Burlington 2007, 163-221.

тестантско теолошко вредновање појма Цркве. Реч је свакако о анализи теме еклисиолошке позиције Римске цркве. Англиканско богословље је уочило извесне недоследности и неконзистентности у протестантској теолошкој аргументацији у вези са поменутом темом. Наиме, већ од прве генерације реформатора постало је сасвим јасно да је на основу критеријума и капацитета Лутеровог концепта *notae ecclesiae* (који је био установљен првенствено као теолошки концепт који је требало да идентификује реалност „истините Цркве“ у односу на „лажну“ коју је, сходно једногласној интуицији реформатора, представљала Римска црква)⁸ веома тешко заузети некакав одређен и консеквентан став у вези са Римом (али, исто тако, и у вези са идентитетом новонасталих дисидентских протестантских заједница) и, генерално, доћи до разрешења проблема аутентичног еклисијалног идентитета. Другим речима, очигледним је постао дефицит идентификујећег капацитета концепта *notae ecclesiae*, или, конкретније, проблем евидентне импотиције овог концепта за описивање истинитог еклисијалног идентитета или присуства Цркве Божије унутар једне конкретне заједнице људи која за себе тврди да овај идентитет поседује. Проблем се, дакле, налазио преваходно у чињеници да посредством простог и искључивог усредсређивања на елементе који сачињавају концепт *notae ecclesiae* није било могуће неоповргљиво правити дистинкцију између аутентичне или „истините“ Цркве Божије и великог броја заједница и секти које за себе тврде да су наследиле и да у пракси баштине елементе поменутог концепта и да стога поседују изворни еклисијални идентитет.⁹ Из овог разлога, дакле из разлога инкомпетенције и слабости концепта *notae ecclesiae* приступ проблему еклисиолошке пуноће Римокатоличке Цркве од стране самих протагониста реформације имао је повремено карактер амбиваленције.

⁸ У делу *Von den Konziliis und Kirchen* (1539) Лутер набраја седам *notae ecclesiae* (тј. обележја или знамења Цркве): 1) Реч Божију 2) крштење 3) Тајну вечеру 4) исповест 5) служење 6) молитву, богослужење и катихизис, и 7) знак крста. Види: *Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*, 1883 (WA) 50, 509–653; такође и у англофоној едицији Лутерових дела: М. Luther, *Luther's Works*, J. Pelikan (прир.) 1955- , 41, 9–178. Међутим, и сам Лутер и остали реформатори доцније прогресивно умањују број *notae* и своде их на само два најзначајнија елемента: 1) проповед речи Божије и 2) Свете тајне (крштење и евхаристија). Теологија реформације дакле није придавала подједнаки значај свим обележјама или знамењима Цркве већ је већину првобитно набројаних *notae* посматрала као елементе који напосто описују деловање Цркве и који стога имају само дескриптивну или индикативну функцију. Присуство свих *notae* не сматра се стога апсолутно неопходним за идентификацију Цркве. Конститутивну природу имају само два најзначајнија наведена обележја која су доцније добила технички назив *duplices notae*. Постепено, међутим, са јачањем значаја формалних, институционалних чинилаца у протестантској еклисиологији придодaje се и трећи елемент – црквене дисциплине. На овај начин, појављује се нова структура, тзв. *triplices notae*. Уп. К. Alfsvåg, "Notae ecclesiae in Luther's *Von den Konziliis und Kirchen*", у: *International Journal for the Study of the Christian Church*, 8/1 (2008), 33–42.

⁹ Уп. Н. Küng, *The Church*, Image Books, Garden City 1976, 346–348.

Наиме, у њиховим делима је местимично могуће пронаћи антитетичне и ставове у вези са римокатолицизмом, наиме мишљења да Рим, на извештан начин још увек јесте, али истовремено и није Црква.

Што се англиканизма тиче, проблем еклисиолошког статуса Рима била је, као што је напоменуто, такође једна од најважнијих тема за одређивање самог англиканског идентитета, као уопште и за развој и уобличавање англиканског становишта о природи и начину постојања Цркве у историји. Управо у процесу богословског вредновања институција Римске цркве (и наравно пре свега вредновања институције римског епископа и свих ингеренција које из ове институције производе) и функционисања ових институција у пракси англиканска теолошка мисао кристалисала је сопствено реформаторско становиште. У овом контексту англиканска теологија је у потпуности саучествовала у методологији која је карактерисала тзв. *mainstream* теологије реформације.¹⁰ Ипостас и деловање мајке Цркве (овде се подразумевају њен начин организације - институционална димензија, живот – практична и литургијска димензија, учење – догматска димензија) са којом се прекида светотајинско заједничарење постаје, парадоксално, (дакле упркос чињеници прекида заједнице) темељни разликовани и идентификујући чинилац за артикулацију идентитета и аутодефинисање саме заједнице која прекида заједничарење. Интересантно је да је ова методологија вредновања Римске цркве у контексту процеса уобличавања идентитета била заједничка само за велике или *mainstream* протестантске струје (дакле за лутеранизам, калвинизам и англиканизам). За теологију тзв. радикалних реформатора међутим, институције, праксе и учења самих *mainstream* струја протестантизма задобиле су потпуно исту негативну конотацију као и Римска црква. Тако се поред стандардног чиниоца „заблуделог“ римокатолицизма у реформаторском полемичком арсеналу појављује и чинилац „псеудо-реформисаног, неодлучног и компромитанског“ *mainstream* протестантизма. У сваком случају, и у феномену сепарације дисидентских група и секти тзв. радикалне реформације, заједница са којом се раскидало јединство (у њиховом случају – *mainstream* протестантизам) представљала је фундаментални елемент теолошке рефлексије у процесу задобијања новог еклисијалног идентитета. Целокупан феномен рапидног раслојавања унутар реформаторског покрета је вероватно лакше разумљив у контексту постојања озбиљне дилеме која је карактерисала приступ реформатора фундаменталним еклисиолошким темама, наиме у контексту антитезе и избора између две кључне теолошке перспективе – између концепта *reformatio* и концепта *restitutio*. Реч је наиме о појави два различита начина реформаторског теолошког приступа проблему обнове изворне или аутентичне вере древне апостолске хришћанске заједнице. Први

¹⁰ Уп. К. Padley, “Early Anglican Ecclesiology and Contemporary Ecumenism”, у: *International Journal for the Study of the Christian Church*, 9/1 (2009), 3–16.

приступ који је карактерисао Лутерову теологију али углавном и целокупни покрет тзв. *mainstream* протестантизма подразумевао је постојање извесног континуитета са прошлoшћу (о чијој се форми и квантитету свакако могло размишљати на различите начине) и са древном Црквом. У складу са оваквим приступом све неопходне промене и реформе могуће је углавном остварити посредством постојећих институција и процедура у Цркви. Чак иако јесте очигледно (посматрано из перспективе *mainstream* реформатора) да све постојеће институције нису одговарајуће и исправне њих није могуће једноставно одбацити и поништити у потпуности. Други приступ који је подразумеван концептом *restitutio* појавио се у теологији тзв. радикалних реформатора и подразумевао је радикални дисконтинуитет са прошлoшћу, тј. схватање да предањске структуре и институције принципијелно немају капацитет да остваре мисију реформисања и из тог разлога оно што је апсолутно неопходно јесу радикалне реформе. У овом смислу дакле, оно што је, по радикалним реформаторима, потребно јесте сасвим нови почетак. Концепт *restitutio* полазио је наиме од претпоставке да се у једном тренутку у историји Цркве догодио „пад“ или, другим речима, да је изванредан низ догађаја одвео Цркву до драматичне прекретнице, тј. у ситуацију да је она престала да буде „истинита Црква“. Основу новог почетка или радикалне реформације требало би да сачињавају индивидуални „свети“ хришћани који су у историји увек постојали упркос паду и промашају званичне Цркве.¹¹

Оно што је, дакле, англиканско становиште чинило другачијим у односу на ставове континенталних реформатора није била толико методологија или различитост у тематским приоритетима колико закључци до којих се дошло у вези са наведеним проблемом, тј. са еклисиолошком позицијом Рима. Англиканско становиште по овом питању карактерише превасходно значајна отвореност и прагматичност. Овакво становиште је, као што је напоменуто, сасвим јасно артикулисано у делу Ричарда Хукера, али нема сумње да се основа која је водила ка баш таквим закључцима (различитих од закључака осталих реформатора) налазила у самој природи и јединствености енглеског реформаторског подухвата. Наиме, насупротив континенталној реформацији која је започела и утемељила се у сфери учења, или другим речима, у сфери теологије коју су артикулисали њени протагонисти – Лутер, Цвингли, Калвин итд, јединственост реформације у Енглеској налазила се пре свега у њеном институционалном карактеру, то јест у чињеници да је она спроведена и остварена првенствено посредством деловања чинилаца политичке природе¹² и која је тек другостепено

¹¹ Уп. А. J. Dueck, „Retrospect and Prospect. Reformatio or Restitutio?“, у: *Direction* 1/2 (1972), 42-46.

¹² Важност друштвено-политичких чинилаца, барем када се ради о процесу прокламовања, ширења и примењивања идеја реформације, огледа се свакако најпре у лично-

тј. доцније систематски утемељена на теолошком нивоу.¹³ Последично, становиште и расуђивање политичких чинилаца, првенствено иницијатора енглеске реформације, краља Хенрија VIII, у вези са проблемом односа са Римом, били су веома важан и свакако веома стимулативан чинилац у процесу уобличавања теолошког става по овом питању. У овом контексту неопходно је имати у виду Хенријево пажљиво вредновање евентуално негативних политичких импликација реформације које је савремене историчаре наводило на закључак да његов приоритет свакако није био протестантизам по себи, већ радије политичка стабилност његове краљевине.¹⁴ Овакво Хенријево становиште и расуђивање добило је и свој конкретан израз у званичним државним документима у којима се Римска црква препознаје као део истините Цркве. Управо ова чињеница, овакав јединствен реформаторски став према Риму, артикулисан првенствено у контексту политичке мотивације енглеског естаблишмента, утемељила је теоретску базу за појаву и уобличавање једног знатно смиреннијег и избалансиранијег

сти и делатности краља Хенрија VIII (1491, 1509 –1547). Значај догађаја познатог као *The Henrician reformation* променио је за свагда историјски пут Енглеске. Коначан резултат ових догађаја био је одвајање Цркве Енглеске од римокатолицизма. Ово одвајање је проузроковано Хенријевом опседнутошћу за стицањем мушког наследника на трону с циљем осигуравања владавине династије Тудор (ова епизода је позната као *The King's Great Matter*). С обзиром на чињеницу да његова супруга Катарина Арагонска није успела да оствари овај циљ, Хенри је 1527. године затражио од папе Климента VII да поништи њихов брак да би се могао венчати са Аном Болејн (Anne Boleyn), што је папа одбио. Краљ је тада, у сврху решавања проблема, сазвао парламент и издејствовао поништење свог брака. Штавише, Хенри је принципијелно одбацио ауторитет папе, конфисковао имовину цркве и инаугурисао реформацију цркве у Енглеској. Као одговор на новонасталу ситуацију папа је екскомуницирао краља. Види опширније нпр. у: J. D. Ban, „English Reformation: Product of King or Minister?“, у: *Church History: Studies in Christianity and Culture* 41/2 (1972), 186-197; D. M. Loades, *Revolution in Religion: The English Reformation, 1530-1570*, University of Wales, Cardiff 1992, 6-9; C. Haigh, „The Reformation in England to 1603“, у: R. Po-chia Hsia (прир.), *A Companion to the Reformation World*, Blackwell, Oxford 2006, 135-149.

¹³ Дакле, у случају реформације у Енглеској радило се о првом и јединственом случају уставне револуције (*constitutional revolution*) – целокупна Црква и клир потчињени су под власт и контролу круне и изгубили су сваки вид независног ауторитета. Одвајање од Рима остварено је и довршено посредством државних закона. Хенри VIII предузео је реорганизовање Цркве и државе. Парламент је издао „Акт о супремацији“ (*Act of Supremacy*, 1534) који је краља поставио на позицију „једине врховне главе Цркве Енглеске на Земљи“ (*the only supreme head on earth of the Church in England*). Овај документ је легализовао реформацију у Енглеској. Од тада је, између осталог, све порезе које је регуларно убирао папа, преузимала држава. Уп. А. Ryrie, „The Strange Death of Lutheran England“, *The Journal of Ecclesiastical History* 53/1 (2001), 64-92; J. Findon, „Development in the Understandings and Practice of Episcopacy in the Church of England“ у: H. C. Knuth, M. Wulfrun (прир.), *Visible Unity and the Ministry of Oversight: The Second Theological Conference held under the Meissen Agreement between the Church of England and the Evangelical Church in Germany*, Church House Publishing, London 1997, 79-92.

¹⁴ Види: N. Tyacke, „Anglican Attitudes: Some Recent Writings on English Religious History, from the Reformation to the Civil War“, у: *The Journal of British Studies* 35/2 (1996), 139-167.

теолошког става¹⁵ који је доцније разрађиван и детаљније аргументован од стране Хукера и временом задобио статус карактеристичног мотива англиканске еклисиологије.¹⁶

Еклисиолошка флексибилност енглеских реформатора оправдана је такође и из перспективе рудиментарног теолошког аксиома, тј. из перспективе констатације да Црква, у свом историјском ходу, једноставно постоји као један специфичан организам који у себи истовремено садржи и добро и зло. Аналогно томе, она у историји може да чини погрешке, штавише, неки њени делови (у овом конкретном случају – Римокатоличка црква) могу да се нађу и у стању схизме или јереси, али упркос томе они не морају аутоматски престати да буду део католичанске Цркве. Инсистирање на овој идеји учинило је излишним било какво даље радикално усмеравање унутар англиканске теолошке рефлексије на тему феномена Цркве,¹⁷ штавише, њиме је дефинитивно омогућено превазилажење искључивости и неопходност изрицања дефинитивних дерогативних квалификација која је карактерисала прву генерацију континенталних протестантских теолога у процесу евалуације римокатолицизма.¹⁸

¹⁵ „The official declarations of doctrine put out during the reign of Henry VIII had allowed that Rome was to be regarded as a part of the true Church. This followed from Henry’s desire for a limited reformation on the Erasmian rather than the Lutheran pattern which would enable him to retain many advantages of the papal system – particularly the centralization of power – while avoiding the revolutionary ferment of protestant theology“, у: P. Avis, *Church*, стр. 67. Званичне декларације које помиње Ејвис представљају заправо два документа – *The Bishop’s Book* и *The King’s Book*. Документ *The Bishop’s Book* (званичан наслов *The Institution of the Christian Man*) издат је 1537, написан је од стране комисије епископа и архиепископа Томаса Кранмера (Thomas Cranmer 1489-1547), и имао је за циљ примену Хенријевих реформи и заснивање *ecclesia Anglicana*-е као реалности независне од Рима. *The Bishops’ Book*, из разлога оскудности његове експресивности замењен је другим документом, тзв. *The King’s Book* (званичан наслов *The Necessary Doctrine and Erudition for any Christian Man*). Овај документ је заснован на ставовима формулисаним од стране самог Хенрија VIII, а карактерише га отворено супротстављање додатном развоју реформи. Ова два документа позната су и као *The Henrician Formularies* и сматрају се основом за уобличавање такозваног *Nation-as-Church* еклисиолошког модела. Уп. P. Avis, *The Anglican Understanding of the Church: An Introduction*, SPCK, London 2002, 15-17; E. J. Bicknell, *A Theological Introduction to the Thirty-Nine Articles of the Church of England*, Longmans, Green and Co, London 1955, 9-10

¹⁶ Уп. J. E. Booty, „Elizabethan Religion: Disorder Ordered“, у: *Anglican Theological Review* 73/2 (1991), 123-139.

¹⁷ P. Avis, *Church*, 68.

¹⁸ Извесни елементи ове логике која је генерацију Р. Хукера одвела ка знатно пажљивијем промишљању еклисиолошке позиције римокатолицизма преживели су у англиканској теологији и поново су оживљени касније у 19. веку у теологији Оксфордског покрета и функционисали као основа њихове еклисиологије и тзв. „Теорије грана“. „Умерено“ сагледавање тајне Цркве које се по први пут појавило у поменутиим документима у епохи Хенрија VIII и које се доцније утемељило посредством теологије Хукера, постало је заправо један стандардни чинилац англиканске теологије које је значајно допринело и уобличавању познате англиканске аутодескриптивне теорије о тзв. *Via Media*.

У циљу детаљније разраде наведеног теолошког схватања о несавршености историјске егзистенције Цркве и неопходности *релаксације искључивости* у сфери еклисиологије Ричард Хукер (који је у свом разматрању еклисиолошке позиције Рима полазио од званичних докумената државе – *The Bishop's Book* и *The King's Book*) је, у контексту идентификације аутентичног еклисијалног идентитета, инсистирао на неопходности препознавања присуства (или пак одсуства) извесне принципијелно „католичанске парадигме“ тј. стварности коју он назива „основом хришћанства (*foundation of Christianity*).¹⁹ Овим концептом Хукер је желео да одреди шта заправо, у коначној анализи, сачињава темељну или суштинску стварност која карактерише аутентичну веру католичанске, апостолске Цркве. По његовом мишљењу „основа хришћанства“ напосто не може бити ништа друго до сама личност Исуса Христа.²⁰ Вера у ову темељну стварност је, по Хукеровом мишљењу, од суштинског значаја за стицање и одржавање еклисијалног идентитета. Конкретније, да појам не би попримио исувише апстрактне или идеолошке конотације уместо еклисиолошких (као у случају многобројних дисидентских протестантских групација), Хукер инсистира на ставу да уколико извесна заједница хришћана у свом крштењском символу исповеда ову веру – она очувава свој идентитет као „гране видљиве Цркве“ (*it remains a branch of the visible Church*).²¹ Пресудни чинилац који показује да ли је извесна заједница верна „основи хришћанства“ јесте дакле Света тајна крштења, или, тачније, *вероисповедање* (или символ вере) која се исповеда на крштењу. Ово вероисповедање представља претпоставку и гаранцију пуноће еклисиолошког идентитета једне заједнице и она сачињава минимум или тзв. „*bottom line*“ аутентичне хришћанске еклисиологије. Ова Хукерова теза постала је веома значајна за целокупну каснију англиканску мисао о

¹⁹ Овај појам (*foundation of Christianity*) налази се готово редовно у пост-Хукеровској англиканској теологији, додуше често под једним другим именом, наиме под именом *fundamentals of faith*. Суштински се ради о потпуно истотипном садржају који се напосто изражава другачијом речју и из овог разлога се наизменично користи у англиканској теолошкој литератури. Уп. S. Sykes, *Unashamed Anglicanism*, Darton, Longman and Todd Ltd, London 1995, 64-80; H. R. McAdoo, *Anglican Heritage: Theology and Spirituality*, Canterbury Press, Norwich 1997, 9-11; J. Gascoigne, „Church and State Unified: Hooker's Rationale for the English Post-Reformation Order“, у: *Journal of Religious History* 21/1 (1997), 23-34.

²⁰ Овај закључак је веома јасно артикулисан у његовом делу *Learned Discourse of Justification, Works, and How the foundation of Faith is Overthrown* [даље: Hooker, *Discourse*]: „This is then the foundation, whereupon the frame of the gospel is erected: that very Jesus whom the Virgin conceived of the Holy Ghost, whom Simeon embraced in his arms, whom Pilate condemned, whom the Jews crucified, whom the Apostles preached, he is Christ, the only Saviour of the world: other foundation can no man lay“, R. Hooker, *Works*, 3, 513. Види такође: C. Hefling, „On 'Core' Doctrine: Some Possible Relevant Soundings“, *Anglican Theological Review* 80/2 (1998), 233-250; W. O. Gregg, „Sacramental theology in Hooker's Laws: A structural perspective“, *Anglican Theological Review* 72:2 (1991) 155-177.

²¹ Hooker, *Discourse*, стр. 514.

Цркви, а по свом теолошком сензибилитету она је, у приличној мери, веома блиска општој тенденцији континенталних реформаторских заједница ка артикулисању тзв. вероисповедних или конфесионалних еклисијалних идентитета. Црква Христова, из ове перспективе посматрано, задобија свој видљиви израз и идентитет у крштењу и у вери која се истовремено исповеда сагласно древним крштењским симболима.²² Аналогно томе, по Хукеровом галантном и неуобичајено отвореном еклисиолошком становишту, једино се Сарацени (тј. Муслимани), Јевреји и атеисти налазе изван Цркве.²³ Јеретици, схизматици и одлучени су заправо на изванредан начин још увек чланови Цркве.²⁴ С обзиром на чињеницу да Римокатоличка црква није у потпуности напустила ову крштењску веру у фундаментални значај Исуса Христа за спасење (чак иако је ова вера у доброј мери дисторзирана различитим људским предањима, институционалним и доктринарним аномалијама и чак и сујеверјима) она још увек поседује еклисијални идентитет и егзистира у најмању руку као један део васељенске Цркве.

Од самих својих почетака англиканизам је, дакле, смишљено стремио заузимању својеврсне независне или понекад и неутралне позиције између римокатолицизма и протестантизма и очувању и неговању извесних предањских црквених институција које су генерално посматрано биле потцењиване у протестантској теологији.²⁵ Хукерово инсистирање на важности појма „видљиве“ Цркве изражена је на јасан начин посредством његовог његовог учења о *foundation of Christianity*. Као што је већ напоменуто, окосница његове аргументације била је у тврдњи да се аутентична вера у Христа, чија личност конституише садржај појма *foundation*, манифестује у догађају крштења, у исповедању крштењског симбола вере, дакле у конкретном светотајинском изразу Цркве. Овако схваћен контекст појма „видљиве“ Цркве која пребива у историји верна својим предањским институцијама представљао је основу за Хукерово прихватање и имплементацију свих преосталих суштинских начела протестантске теологије.

²² „The unity of which visible body and Church of Christ consisteth in that uniformity which all several persons thereunto belonging have, by reason of that *one Lord* whose servants they all profess themselves, that *one faith* which they all acknowledge, that *one baptism* wherewith they are all initiated. The visible Church of Jesus Christ is therefore one in outward profession of those things which supernaturally appertain to the very essence of Christianity and are necessarily required in every particular Christian man“. R. Hooker, *Ecclesiastical Polity*, III, 1, 3, 339.

²³ R. Hooker, *Ecclesiastical Polity*, V, 68, 6, 371.

²⁴ Исто, 370. Уп. J. Gascoigne, „Church and State Unified: Hooker's Rationale for the English Post-Reformation Order“, у: *The Journal of Religious History* 21/1 (1997), 23-34.

²⁵ На првом месту различитост англиканске позиције у поређењу са преосталим протестантизмом била је у неупоредиво већем значају који је придаван јерархијској структури Цркве (нарочито епископској служби) и њеном литургијском и светотајинском изразу. Уп. нпр. следеће мишљење: „The episcopate is key to the Anglican claim to catholicity, to continuity with the past, and to its place as an authentic part of the Church founded by Christ“ у: K. Carleton, *Bishops and Reform in the English Church, 1520-1559*, The Boydell Press, Woodbridge 2001, 6.

Уместо закључка

Несумњива је реалност да је англиканска теологија у току њеног историјског пута прошла кроз извесне значајне промене које су веома снажно утицале на њен идентитет и саморазумевање. Што је више времена пролазило од имплементације реформације у Енглеској, англиканска теологија је постепено напуштала искључив став у односу према римокатолицизму и истовремено заузимала уздржан и у извесној мери критички став према протестантском теолошком подухвату.²⁶ Англиканци су били свесни да се у знатној мери разликују од европских реформиста и стога је идеја да је Црква Енглеске заправо за себе одабрала тзв. *via media* постепено задобијала све проминентнију позицију у списима англиканских теолога.²⁷ Ово постепено мењање англиканског саморазумевања образлагано је поново, као и у случају почетака Енглеске реформације у време Хенрија VIII, стандардним апологетским мотивом из англиканске еклисиологије. Реч је наиме о већ поменутом уверењу да свака конкретна национална Црква има апсолутно право да реформише или мења себе саму аналогно сопственим проценама и потребама које се указују у сфери њених специфичних животних околности и да евентуални процес самореформисања и преображавања подразумева да конкретна национална Црква остаје непромењена у контексту сопственог идентитета и свакако продужава да буде један део једне, васељенске Цркве. Сагласно оваквом сагледавању проблематике идентитета Цркве у њеној историјској егзистенцији англиканизам је настојао да у оквиру једног система сачува елементе који су карактерисали две супротстављене еклисијалне реалности – римокатолицизам и протестантизам.²⁸

²⁶ Карактеристичне су речи архиепископа Вилијема Лауда (William Laud 1573-1645) о теолозима реформације: „Some of them were peevish and some ignorantly zealous“, W. Laud, *Works* 2, Oxford University Press, Oxford 1849, 151.

²⁷ Према речима Хенрија Њумана: „The very badge of Anglicanism, as a system, is that it is a *Via Media*; this is its life; it is this, or it is nothing; deny this, and it forthwith dissolves into Catholicism or Protestantism. This constitutes its only claim to be recognized as a distinct form of Christianity“, J. H. Newman, *Certain Difficulties Felt by Anglicans in Catholic Teaching Considered*, Longmans, Green and Co, London 1901, 374-375. Овај концепт, узгред речено, се често значењски проширује да би генерално означавао „средњи пут“ између различитих форми екстрема, тј. пут компромиса, здравог разума итд.

²⁸ Упоредо са строжијим критичким ставом према протестантској теологији, са континуираним инсистирањем на јединствености и аутентичности англиканизма (*via media*), и са инсистирањем на праву помесних цркава на самореформисање, у англиканској теологији се постепено развија један нарочито важан мотив а то је наглашавање појма служења (*ministry*) и у овом контексту нарочито епископског служења. Примера ради, инсистирање на значају канонски валидних хиротонија, упоредо са повећаном критиком континенталних реформисаних заједница, постаје веома значајно за теологију покрета *Nonjurors* (крај 17. века). Упркос чињеници да у њиховим делима још увек постоји значајна критичка дистанца у односу на Рим, по први пут од почетка реформације у Енглеској (иако она долази из окриља једне незваничне групе теолога) среће се идеја да лутерани не би могли да се пос-

Овакав приступ англиканаца створио је једно ново и специфично разумевање појмова јединства и саборности Цркве.

Хукеров концепт *foundation of Christianity* (слично старијем протестантском концепту *notae ecclesiae*) требало је да функционише као нека врста апологетске платформе која би могла да, у извесној мери, понуди оправдање или образложење за несавршен начин постојања Цркве у историји. Наиме концепт је имао за циљ да понуди теолошку рефлексију у односу реалност присуства различитих разарајућих и дезинтегришућих чинилаца у историји који неизбежно, у већој или мањој мери, проузрокују различитости и поделе у сфери живота Цркве. Појам *foundation* је заправо представљао само једну варијацију концепта који је представљао веома значајан и фреквентан мотив у протестантској теологији, наиме варијацију концепта *минимума* неопходних елемената које би требало да баштини нека конкретна заједница да би се могла сматрати Црквом. Концепт минимума неопходних еклисијалних елемената је углавном функционисао као апологетски аргумент различитих протестантских заједница којим се подупирала валидност њихове еклисиологије и којим су се одбацивале оптужбе римокатолика (као и ривалских протестантских групација и радикалних секти, као нпр. у случају Лутеровог појма *notae ecclesiae*).²⁹ Сагласно Хукеровом концепту, упркос реалности разједињавања хришћанске екумене, упркос свим различитостима и поделама које се у историји појављују (услед утицаја различитих географских, националних и социјалних фактора), Црква постоји као једна, а управо из разлога постојања поменутих несавршености и слабости она се као стварност не поистовећује са неким конкретним географским простором, већ пребива у сваком простору у којем се, крштењским утеловљењем у „видљиву“ историјску заједницу и сагласно етаблираном вероисповедном документу, призива име Исуса Христа.³⁰ Фрустрације бесплодним покушајима успостављања догматског

матрају као истинита Црква јер они не поседују валидне хиротоније. У овом смислу, услед снажног наглашавања важности канонских или валидних хиротонија, као и услед изузетно оштрог критиковања протестантског наслеђа *Nonjurors* би се, на извесн начин, могли сматрати претечама *The High Church* теологије и, нарочито, Трактаријанизма (*Tractarianism*) 19. века. Опширније о овој теми у текстовима: С. D. A. Leighton, „The Nonjurors and the Counter Enlightenment: Some Illustration“, *Journal of Religious History* 29/3 (2005), 241-257 и „The Nonjurors and their History“, *Journal of Religious History* 22/3 (1998), 270-286.

²⁹ Међутим, у случају Р. Хукера овај концепт, који је свој израз нашао у формулацији његовог учења о *The foundation of Christianity*, функционише такође и у супротном смеру, наиме у смислу афирмисања могућности позитивног вредновања еклисијалне ипостаси саме Римокатоличке цркве. У доцнијој англиканској теологији као нпр. у теологији Оксфордског покрета концепт „минимума“ се сужава и концентрише углавном на појам „апостолског прејемства“ (*apostolic succession*), и функционише поново (дакле попут концепта *notae ecclesiae*) као апологетско оруђе за афирмацију католичности Цркве Енглеске и као обележје различитости у односу на остале протестантске заједнице.

³⁰ Карактеристичне су нпр. речи Џејмса Ашера (James Ussher, 1581–1656): “The Catholic Church is not to be sought for in any one angle or quarter of the world: but among all that in ev-

и практичног сагласја међу хришћанима водиле су, дакле, ка закључку да се често, у случајевима несагласја и постојања схизми између хришћана, ради о проблемима који генерално уопште и не припадају категорији суштинских и темељних истина вере (*foundation* или *fundamentals*), већ заправо категорији *adiaphora* (ἀδιάφορα).³¹ Појам *foundation* указивао је дакле на постојање опште рудиментарне сагласности и јединства (*general unity*) међу раздељеним хришћанима у контексту њихове заједничке вере у основне догмате древне, апостолске Цркве.³² На овај начин Хукеров концепт (који је, као што је напоменуто, у суштини функционисао као само један нови вид класичног протестантског концепта *notae ecclesiae*) је заправо имао за циљ теолошко оправдавање подела и схизми у хришћанском свету и негирање онтолошких последица које ове реалности могу имати у историјској перспективи.³³

Хукеровим концептом је, између осталог, релативизован значај узајамног евхаристијског заједничарења између многобројних локалних цркава као чињенице која принципијелно, у контексту његовог учења, не може имати преваходну сотириолошку димензију, нити пак суштинску важност за формирање и одржавање аутентичног еклисијалног идентитета. Наиме, у контексту Хукерових поставки, уколико многобројне заједнице хришћана нису у могућности да одржавају или васпоставе своје евхаристијско заједничарење оне ипак не губе свој капацитет за есхатолшку еманципацију својих чланова и то на двојак начин. Прво, етичком беспрекорношћу на индивидуалном плану, и друго, на колективном плану, поседовањем *notae ecclesiae* (у случају континенталних реформаторских заједница) или *foundation of Christianity* (у случају англиканизма).

ery place call upon the name of Jesus Christ our Lord, both theirs and ours“. J. Ussher, *The Whole Works* 3, C. R. Erlington (прир.), Hodges & Smith, Dublin 1864, 475.

³¹ Види. М. Р. Sutherland, “Protestant Divergence in the Restoration Crisis”, *Journal of Religious History* 21/2 (1997), 285-301.

³² У пратећој епохи развоја англиканске еклисиологије Хукерово учење о *foundation of Christianity* заједно са поменутиим државним документима, тзв. *Henrician formularies* (*The Bishop's Book* и *The King's Book*), и са симолом „39 чланова вере“ (*39 Articles of Religion*) имали су изузетно велику важност. У контексту Хукеровог концепта *foundation* Џон Брамхал (John Bramhall, 1594-1663) нпр. развија своју теорију о ипостаси Римске цркве. По његовом мишљењу она је Црква само метафизички (metaphysically) аналогно чињеници да још увек исповеда веру у *foundation of Christianity*, али она то није морално (morally), јер је исконструисала неаутентичну и мањкаву суперструктуру (superstruction) на темељу *foundation*. Уп. J. Bramhall, *The works of John Bramhall* 2, J. Vesey (прир.), Oxford University Press, Oxford 1842, 38-55.

³³ Хукер, истини за вољу, на више места експлицитно износи став да је хришћански Бог – Бог мира, јединства и поретка и да је стога свака подела у Цркви противна Његовој вољи. Види нпр.: R. Hooker, *Ecclesiastical Polity*, 6, 3, 1:31-2; 6, 6, 1:33-4; 9, 4, 1:53. Ипак, и поред тога, основне премисе његовог концепта *foundation of Christianity* једноставно не узимају у довољној мери у обзир сву озбиљност коју поделе међу хришћанима могу донети и све последице које у перспективи могу резултирати по аутентичност еклисијалног идентитета разједињених заједница.

Темељни приговор који би се Хукеровој еклисиологији (имплицитно експликованој у његовом наведеном концепту) могао би се, како нам се чини, кретати у следећем смеру. Аутентичност еклисијалног идентитета не може идентификовати на основу формалног и механичког присуства извесних прокламованих „суштински“ важних, формативних елемената вере (било да су у питању Лутерове *notae* или Хукеров *foundation*) унутар одређене заједнице хришћана. Фундаментални елементи вере који конституишу историјску егзистенцију Цркве могу бити коначни критеријум аутентичног еклисијалног идентитета само под условом да су смештени у контекст есхатолошког испуњења Цркве које се у историји манифестује у њеној неподељености тј. у њеном јединству израженом кроз светотајинско заједничарење.

Из ове перспективе посматрано аутентичан живот по вери и исповедање вере у Христа не представљају једну стварност коју карактерише експресија индивидуалног становишта појединца нити пак експресија формално колективног а заправо индивидуализованог становишта различитих професионалних тела у вези са темама из области религиозног искуства. Исповедање вере сваког појединог хришћанина, али и сваке заједнице локалне цркве као и заједнице више локалних цркава (као у случају англиканског *nation-as-Church* концепта, као и нпр. у случају православних аутокефалија) не значи ништа друго до ли препознавање вере коју исповеда заједница целокупне католичанске Цркве и активно и континуирано саглашавање са том вером.³⁴ Индивидуална вера појединца али и колективна вера хришћанских заједница верификује се и проверава критеријумом вере једне, свете, саборне и апостолске Цркве. Ово заправо значи да аутентично хришћанско исповедање вере и аутентични еклисијални идентитет зависе од неопходног присуства појединаца, али и локалних заједница хришћана *унуџар* васељенске светотајинске заједнице Цркве. Лични и колективни допринос изградњи и одржавању јединства Цркве јесте заправо *par excellence* претпоставка аутентичности сопственог вероисповедања и сопствене Црквености.³⁵ Засигурно, нити римокатоличка нити православна теологија не

³⁴ Више о овој теми у: I. Ζιζιούλας, „Ἁγίον Βάπτισμα καὶ Θεία Λειτουργία“, у: *Εὐχαριστίας Εξemplάριον*, Χ. Κουλουριώτης (прир.), Ευεργέτης, Μέγαρο 2006, 89-106; J. M. R. Tillard, *Church of Churches: The Ecclesiology of Communion*, R. C. De Peaux (прев.), A Michael Glazier Book/The Liturgical Press, Collegeville 1992, 140-144, 164-169.

³⁵ О еклисијалном контексту аутентичне хришћанске вере види: К. В. Σκουτέρης, *Η έννοια των όρων «θεολογία», «θεολογείν», «θεολόγος» εν τη διδασκαλία των Ελλήνων πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων μέχρι και των Καππαδόκων*, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήναι 1972; W. Henn, *One Faith: Biblical and Patristic Contributions toward Understanding Unity in Faith*, Paulist Press, New York/Mahwah 1995, 195-228; W. Pannenberg, „Denominationalism and Christian Unity“, у: *The Church*, К. Crim (прир. и прев.), The Westminster Press, Philadelphia 1983, 69-83; T. F. Torrance, „Early Patristic Interpretation of the Scriptures“ у: *Divine Meaning – Studies in Patristic Hermeneutics*, T & T Clark, Edinburgh 1995, 93-129; J. H. Erickson, „Baptism and the Church Faith“ и К. P. Wesche, „The Eucharist as the Criterion of Orthodoxy: A Study of St. Ignatius of Antioch“ у: С. E. Braaten, R. W. Jenson (прир.), *Marks of the Body of Christ*, Eerdmans, Grand Rapids 1999, 44-58 и 59-82.

би могле да оспоре тврдњу да су киригма Речи Божије и свете тајне (као неодвојиви елемент који конституише *notae ecclesiae*) или пак крштењско исповедање вере у личност Исуса Христа (које конституише *foundation of Christianity*), суштински важне стварности за живот и постојање Цркве. Међутим, оно што у Лутеровој и Хукеровој концепцији свакако јесте спорно је концептуална апсолутизација и изоловање фундаменталних елемената вере из ширег спектра светотајинског живота и јединства Цркве. Основни проблем овакве апсолутизације јесте заправо у томе што се њоме имплицира прихватање и саглашавање са аутономним и самодовољним постојањем еклисијалних заједница. Дакле, уколико се пуко присуство елемената који сачињавају концепте *notae ecclesiae* и *foundation of Christianity* посматра као довољно за присуство и перманентност стварности Цркве унутар извесне заједнице хришћана, уопште није јасно на који начин се суочити са проблемом постојања мноштва међусобно одељених заједница које формално поседују ове елементе. Такође није јасно у каквом међусобном односу би овакве заједнице требало да се налазе, каква би природа њихових хипотетичких односа требало да буде (светотајинска, сентиментално-психолошка, куртоазна, политички или социолошки утилитарна итд.) и, на крају крајева, да ли су уопште неопходни икакви односи и јединство између различитих заједница које су усклађене са свим претпоставкама и критеријумима „истините Цркве“ (опредмећеним у концептима *notae* и *foundation*) или напосто претпостављена извесност њиховог есхатолошког јединства укида неопходност пројаве ове реалности у току њиховог историјског постојања.

Посматрано из перспективе неопходности инсистирања на пројављивању историјског јединства Цркве основни методолошки проблем Хукеровог теолошког концепта *foundation* (баш као и старијег Лутеровог концепта *notae*, и, уосталом, као и свеукупног конфесионалног или вероисповедног богословља) налази се у објективизирању одређених, суштински важних елемената вере и у разрешавању од неопходности њихове егзистенције унутар јединства католичанске Цркве. Одређени елементи вере или живота по вери за које се сматра да осигуравају трајно присуство еклисијалног идентитета задобијају на овај начин један вид аутономног и независног постојања који се поставља наспрам живог организма Цркве и не проверава се критеријумом њеног евхаристијског јединства. Проблем оваквог еклисиолошког концепта је стога, пре свега, у његовој *de facto* нееклисијалности тј. занемаривању јединства Цркве као њене фундаменталне карактеристике која произлази из њене есхатолошке природе. Јединство Цркве у историји и њена сотириолошка пуноћа, у контексту овог концепта, уопште се не сагледавају у контексту њихове императивне узајамне комплементарности, а још мање као две нераскидиво повезане и саприпадајуће реалности.

Summary: The present paper aims at analysis of the intention of the early Anglican theology, notwithstanding its organic involvement in the European movement of the Reformation, to gradually distance itself from the extremely exclusive Protestant attitude towards the Church of Rome and to position itself somewhere between the Roman Catholicism and the radical streams of the Reformation. In other words, to take somewhat moderate ecclesiological position or to follow the so-called Middle way (*via media*) between the two opposed poles. The paper also examines the Richard Hooker's concept known as *The foundation of Christianity* (coined by Hooker in the context of the apologetic explanation of the Anglican ecclesiological viewpoint), compares it with the older Luther's notion of the *notae ecclesiae*, and tries to evaluate its theological capacity and potential for the explanation and possible overcoming of the phenomenon of schism and the loss of the Eucharistic unity in the Christian world.